

HAREZM TÜRKÇESİNDE İKİLEMELER

Hendiadyoins in the Kharezmi Turkish

Funda TOPRAK*

Özet

Harezmi Türkçesi Türk dilinin Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine bir geçiş dönemi olması açısından önem taşır. Bu dönem üzerinde az çalışılmış sahalardan biridir. Bu çalışma Harezmi Türkçesine ait dört eser Kısası'l-Enbiyâ, Nehcü'l-Ferâdis, Mu'inü'l-Mürîd ve Mukaddimetü'l-Edeb'ten yola çıkarak dönemin ikilemeleri üzerine yapılmış bir incelemedir. Bilindiği üzere Eski Türkçeden itibaren ikilemeler diğer dillerden daha işlevlik olarak Türkçede kullanılmıştır. İfade gücünü geliştiren, zenginleştiren bu yapı Harezmi Türkçesi metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmamızda Harezmi Türkçesinde ikilemeler, yapı, şekil ve kullanılan dil açısından tasnif edilmiş, örnekleri verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkileme, Harezmi Türkçesi, hendiadyoin, tekrarlar.

Abstract

Kharezmi Turkish is too important because of its being transitional period from the Karahanid Turkish to the Chaghatai Turkish. There is no many studies carried out about this period. This article is a research deals with hendiadyoin of Kharezmi period, based on four main sources of that period, Kısası'l-Enbiyâ, Nehcü'l-Ferâdis, Mu'inü'l-Mürîd and Mukaddimetü'l-Edeb. As known, hendiadyoins, since the Old Turkish, have been used in Turkish so much beautifully and frequently that we can't observe them in the other languages. The texts of Kharezmi sources are full of these hendiadyoins which improve the way of expression and enrich it.

Keywords: Hendiadyoin, Kharezmi Turkish, repeats

“İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır. İkileme Osmanlıcada “atf-ı tefsiri”; Fransızcadaki “redoublement, hendiadyoin”; İngilizcede “reduplication dual, hendiadyoin”; Almancada “verdoppellung, Zwillingsformen, hendiadyoin” terimleriyle karşılanır.”¹

Türk dilinin ilk gramer-sözlüğü olan Divanü'lugati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmud, Türkler arasında Oğuzların kelimeleri ikilemeli olarak kullandığını belirterek “*bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir, Türklerin birisi asıl ve kök öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Halbuki öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi, Türkler bir şeyi kattıkları zaman kattı kardı, derler. Burada kök olan kattı'dır. Kardı kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman kardı deyip asıl olanı bırakırlar. Yine böyle Türkler edhgü yawlak derler, iyi kötü demektir. Edhgü = iyi, yawlak = yawuz, kötü, anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar. Tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak tanırlar*” açıklama ve örneklerini vermektedir.²

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

¹ Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s.9.

² Besim Atalay, *Divanü'lugati-it Türk Tercümesi*, C. 1, s. 432.

Vecihe Hatipoğlu'nun da belirttiği gibi "Türkçe ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz...İkileme Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu kavram inceliğini karşılamak üzere sözcük kurar gibi türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır...İkileme aslında anlam gücü sağlamak için yaratılan bir psikoloji ve müzik olayıdır."³

İkilemeler üzerine yapılmış çalışmalarda eksik bir bölüm olan Harezmi Türkçesinde İkilemeler, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Harezmi Türkçesi 13. yüzyıldan itibaren Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı kesimlerinde kısmen Oğuz ve Kıpçak yerli ağızlarının tesiri altında Karahanlı Türkçesi temelinde şekillenen ve bir geçiş dili özelliği gösteren döneme verilen isimdir. Çalışmamız bu döneme ait eserlerden Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ, Mu'î nü'l-Mürî d ve Mukaddimetü'l-Edeb üzerine dayanmaktadır.

Harezmi Türkçesinde İkilemeleri incelerken Osman Nedim Tuna⁴, Saadet Çağatay⁵ ve Vecihe Hatipoğlu⁶'nın çalışmalarındaki tasnif esas alınmaya çalışılmıştır.

I. Fonetik Açısından Harezmi Türkçesinde İkilemeler

- Birinci sözcük vokalle başlayıp ikinci sözcük konsonantla başlayabilir: *arığ sılığ, ağığ sızlağ, ew bark, uluğ bedük, uruğ kadaş, uruş kiriş, ot yahn, oyun kültgü, eş koldaş* vb.
- Birinci sözcük konsonant ikinci sözcük vokalle başlayabilir. Bu tür örnekler az sayıda görülmektedir: *yem içim, buşuğ açığ*
- İki sözcük de konsonantla başlayabilir: *büken bağursak, çerig kara, sıduk yarak, katış karış, koy kuzı yer kök, kul karavaş, yak yawuk, yaman yawuz*, vb.
- İki sözcük de vokalle başlayabilir: *ata ana, iñen üküş, oğul uşak*,
- Söyleyiş açısından düz vokaller yuvarlaklara, yine aynı şekilde tonlu sesler de tonsuz seslere oranla daha kolay söylenildiği için söyleyiş kolaylığı olan sözcükler önde, diğerleri ikinci sözcük olarak arkada kullanılmaktadır: *uruş kiriş, açığ süçüğü, buşuğ açığ, bay çığay* vb.

II. Harezmi Türkçesi İkilemelerinde Aliterasyon

Türkçenin zenginliklerinden olan ikilemelerde Harezmi Türkçesi döneminde de aliterasyon görülebilmektedir. Bu aliterasyon ikilemelerin iki ögesinin de aynı sesle başlaması veya bitmesi yahut sözcük içindeki seslerin birbirine benzemesi şekillerinde görülebilmektedir: *ast üst, bağ borlak, toğ toz, toğ tofrak, kap karındaş, kap kayaş*

Harezmi Türkçesindeki ikilemelerde aliterasyonun bir başka şekli olan aynı kökten iki sözcüğün ayrı gramatikal şekillerde kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır: *yok yodun, sansız sakışsız, kap kayaş vb.*

III. Şekil Açısından Harezmi Türkçesi İkilemeleri

1. İkilemedeki iki sözcük de aynı eki alabilmektedir:

- *erkekli tişili* : "erkekli dişili", *ol tağda erkekli tişili eki arslan yoluktı*, (144r21 KE)
- *küçlüg erklig* : "güçlü kuvvetli", *bizlerdin küçlüg erklig melike-sen bakğıl*. (148r6KE)
- *öñlü soñlu (bol)*:- "sonuçlanmak", *muhtelif boldı işler, öñlü soñlu boldı işler*. (203-1ME)

³ Vecihe Hatipoğlu, *age.*, s.9-11.

⁴ Osman Nedim Tuna, "Türkçede Tekrarlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C III, 1948 s.429-447 ve aynı dergi, C IV Sayı 1-2, 1950, s.35-82.

⁵ Saadet Çağatay, "Uygurcada Hendiadyoinler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara Üniversitesi Yay. No.279, Ankara 1978, s.29-66.

⁶ Vecihe Hatipoğlu, *age.*, s. 11.

- *saçım sakalım* : “saç sakal”, *ey anam oğlı saçım sakalım tutmağıl*, (126v11,12KE)
- *sansız sakıssız* : “sayısız”, *munça sansız sakıssız erke bardım teyür-sen*. (399-1NF) (180r19KE)
- *tapuğçı yumuşçı*: “hizmetçi”, *bizge niçe bakar-sen, biz kamuğ tapuğçı yumuşçılar-miz*. (183r21KE)
- *yerni kökni* : “yer gök”, “*yerni kökni yaratğan Tañrı* (79-12NF)

2. İkilemenin iki sözcüğü de farklı ekleri alabilmekte ya da biri ek alıp diğeri yalın halde kullanılabilir.

- *arığsız sasiğ* : “kirli, pis”, *eñ soñı itler öler kalur arığsız sasiğ et*, (238v7KE)
- *aşlık tarığ* : “buğday zahire”, *aşlık tarığ bolmuşda yegü çaklığ tögdürür erdi*. (92v10KE)

3. Aynı sözcüğün farklı şekillerinde de ikileme yapılabilir.

- *boş eyesiz* : “başı boş, sahipsiz”, *yılıkı karaları boş eyesiz kalıp turur*. (228r1KE)
- *el künin* : “halk, topluluk” *eger kızını bermez erse men barıp el künin bozar-men*. (63v3KE)
- *kadğuluğ muñluğ*: “sıkıntılı, üzüntülü”, *kadğuluğ muñluğlarka buluşsunlar, ölümge anuk tursunlar*, (236v13KE)
- *küçlüg kavi* : “güçlü kuvvetli”, *ba'zılar küçlüg kavi erdiler*, (138r17KE)
- *muñ kadğu* : “sıkıntı, üzüntü”, *kaçan muñ kadğuğa mübtelâ bolsalar Mekkege kişi idip kurbân kılur erdiler*. (29v13KE)
- *oyun kültüğü* : “oyun eğlence”, *oyun kültüğü birle raks u tarâb kılı başladı*. (248v10KE)
- *pelidlik arığsızlık*: “pislik murdarlık”, *hemşe pelidlik arığsızlık birle 'ömrünü keçürgen za'ifa turur*. (68-4NF)
- *tetik 'akıllıg* : “zeki, akıllı”, *bir tetik 'akıllıg kızı bar erdi*. (231r15KE)
- *tün kün* : “gece gündüz” *eger ümmetleriñ tün kün içinde on namâznı öteyü bilmeseler, taksîrlik kılğaylar*. (59-8NF) (18v12KE) (172/2MM)
- *tünle kündüz* : “gece gündüz”, *Beytü'l-Ahzân içre kirip tünle kündüz inranu, yüzi körklüg Yūsufnu hakda kolğan Ya'küb ol*. (61v9KE)
- *yığı çoğı* : “ağlayıp, inlemek”, *yığı çoğı sahâbelerdin ôâhir boldı*, (236r3KE)
- *yığı sığıt* : “ağlayıp, inlemek”, *yığı sığıt kopardılar*, (242v3KE)

4. İkilemelerin unsurları arasına başka sözcükler girebilir.

- *yoksuz çığay* : “yok yoksul”, *mâlüm kâfirğa bolmasun tep yoksuz müsülmân çığaylarğa berdim*. (161v5KE)

5. Az sayıda da olsa üçlemeler görülebilir.

- *et+ ten+ sünük+* : “ten, vücut, kemik”, *öldüm telim yıllar keçti etim tenim sünüküm çürüdi*. (171r21KE)
- *sığıt inçik yığı*: “ah vah etmek, ağlayıp inlemek”, *tiñleyü turdum tükel yaş ün sığıt inçik yığı*, (238v4KE)

- *yorumçı müneccim+ kâhin+*: "müneccim", *tañdası yorumçı müneccimlerini kâhinlerini yığıp sordı.* (38r2KE)

6. Aynı kelimenin tekrarıyla ikilemeler yapılabilmektedir. Bunların bir kısmı yardımcı fiillerle kullanılmıştır. Bu şekilde kullanılan ikilemelerde Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanıldığını görebiliyoruz.

- *adın adın* : "başka başka", *ol sağıu tört adaklıg, tegme bir ayakı adın adın gevherdin.* (96v4KE)
- *akru akru* : "yavaş, yavaş", *çerig aldı akru akru Kısrağe bildürmedin bir yığaçlık yerge keldi.* (231v6KE)
- *azın azın* : "azar azar", *azın azın içürdi aña kadgunı.* (80-2ME)
- *kaç kaç* : "tekrar tekrar", *kaç kaç yuldu evürdi anı,* (92-5ME)
- *katre katre* : "damla damla", *körklüg yañaklarıdın katre katre yaş tama başladı.* (237r17KE)
- *koş koş* : "tekrar tekrar", *koş koş sözledi, koşa koşa kıldı sözni.* (46-3ME)
- *ögür ögür* : "bölük bölüm", *yâ Muhammed körseñ xalâyıkları Tañrıniñ dininge kirürler ögür ögür.* (83-7NF)
- *pâra pâra* : "parça parça", *minberke barsam bağrım pâraları endâmumdın uşak bolup pâra pâra tüşer.* (175-14NF)
- *zâr zâr* : "ağlama, feryat", *bir kimerse Rebbi birle münâcât kılur takı zâr zâr yığlayur.* (176-7NF)

7. Harezmi Türkçesinde ikilemelerin unsurlarının yer değiştirmesi az sayıda da olsa görülebilmektedir.

- *arığ silig* : "temiz, pak", *hây Eymene ol arıg silig turur.* (183v6KE)
- *silig arıg* : "temiz pak", *El-hak amul tüzün kılıg, silig arıg hadd-i safâ.* (2v3KE)

IV. Harezmi Türkçesinde Fiil İkilemeleri

Harezmi Türkçesi eserlerinde fiil ikilemeleri dört şekilde karşımıza çıkmaktadır.

1. Aynı zamana ve aynı şekle ait olan fiil ikilemeleri:

- *köyer örtenür* : "yanıp yakılmak", *çerâg ma ulaşu köyer örtenür adınlarge körseñ yarukluk berür.* (78v11KE)

2. Bir tarafı zarf fiil diğer bölümü çekimli fiil olan fiil ikilemeleri:

- *kıyıp tut-* : "alakoymak, engellemek", *kadğuluğ boldı, tıyıp tutdı anı.* (133-7ME)
- *yop tüken-* : "bitip tükenmek", *barça öldi yop tükendi küfr ü ölmet.* (22v15KE)

3. İkilemenin iki tarafı da zarf fiil şeklinde olan yapılar:

- *arıp açıp* : "bitkin, yorgun", *ol keçe tañ atkunça yügürdi, kabarganlar şışti, yarıldı, arıp açıp bir kende kirdi.* (143v2KE)
- *korka eymenü*: "korkup çekinip", *men sizke bardım korka eymenü siz maña korkuğumdın emân berdiñiz.* (76-14NF)
- *korkup ürküp*: "korkup, ürküp", *cümle korkup ürküp yığlaşu keldiler.* (16-15NF)

- *sekrîşü sewnüşi*: "sevinerek", *kaçan dünyâ munlarğa argursa erdi, sekrîşü sewnüşi dünyâ öziñe tüşer erdiler.* (393-1NF)
- *ürüşüp hırlaşu*: "hırlaşmak", *sarây tünlükidin iki möşük ürüşüp hırlaşu tüşdiler.* (178r7KE)
- *yığıp terip* : "toplayıp, derleyip", *Mevlâ ta'âlâ yelge hitâb kıldı, 'âlemni kezdi, eti, terisi, süñüki kayda erse yığıp terip keltürdi.* (165v20KE)

4. Bazı ikilemeler yalnız başlarına kullanılmayıp bir yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. Harezmi Türkçesinde bu kullanımların örnekleri tespit edilmiştir.

- *and yâd kıl*:- "yemin etmek", *emdi Lât u 'Uzzâ birle and yâd kılur-men.* (32-9NF)
- *dâd 'adl kıl*:- "adil olmak", *Ammâ Yûsuf erklig boldı erse ra'ıyyetğa dâd 'adl kıldı, vilâyet âbdân boldı.* (92v13KE)
- *kasem yâd kıl*:- "yemin etme", *ol Tañrı birle kasem yâd kılur-men.* (77-8NF)
- *mühr nişân kıl*:- "teminat vermek", *elçilerke berilgen bitig üze mühür nişân kılur bolurlar.* (77-14NF)
- *öñlü soñlu bol*:- "sonuçlanmak", *öñlü soñlu boldı işler.* (203-1ME)
- *peşi mân nedâmat ye*:- "pişman olmak", *üküş peşi mân nedâmat yegey-sen.* (16-6NF)
- *yok yodun kıl* / *bol*:- "bitme, yok olma", *sekiz yüz câdû erdi, kamuğın yok yodun kıldı.* (112v19KE), *bir 'asâ aymakı birle kamuğ küfr ü sihr ü tuğyân yok yodun boldı.* (238r7KE)

V. Anlam Açısından Harezmi Türkçesinde İkilemeler

V.1. Eş veya Yakın Anlamlı İki Sözcükten Oluşan İkilemeler : Bu tür ikilemeler Harezmi Türkçesi metinlerinde en sık rastladığımız ikileme türüdür. İkilemenin unsurları arasında anlamca yakınlık veya eşlik söz konusudur.

- *ağrığ sızlağ*: "ağrı, sızı", *tün yarımı boldı erse ağrığ sızlağ yok erken evniñ sakfi havâğa köterildi.* (183r18KE)
- *alp bahatür*: "cesur, alp, yiğit", *maña alp bahatür kuvvatlığ kişiler ıda bergil.* (151-9NF)
- *amul tüzün*: "rahat, sakin", *El-hak amul tüzün kılığ, silig arığ hadd-i safâ* (2v3KE)
- *arığ pâk* : "temiz, arı", *mülkiñe noksân yok takı kerekmez sıfâıldın arığ pâk turur.* (78-16NF)
- *arığ sılığ* : "temiz pâk", *hây Eymene ol arığ sılığ turur.* (183v6KE)
- *ay kün* : "ay, güneş ", *ol on bir yılduz takı ay kün kelsün takı seni bizim elgimizdin kutğarsun.* (355-2NF)
- *büken+ bağursuk+*: "bağırsak", *ol mel'ün teweniñ necâsatlığ bükenlerini bağursuklarını cümlesini Peyğambar 'as.üzesiñe kemişti.* (12-4NF)
- *cemâd cânsız*: "taş gibi, cansız", *munuñ teg cemâd cânsızka neteg secde kılursız?* (216-14NF)
- *çerig kara* : "ordu", *küçlüğ boldı yığıcı boldı çerig kara* (174-8ME)
- *dervîş miskîn+*: "dervîş", *anda turğan dervîş miskînlerke berürler.* (41-8NF)
- *edgü sâlih*: "iyi", *uruğun yalavaçlar bolsunlar edgü sâlih kopsunlar.* (54v5KE)

- *el kün+* : “yabancı, el gün”, *eger kızını bermez erse men barıp el künin bozar-men.* (63v3KE)
- *er kişi* : “kişi”, *erim evde yok, er kişi yokında ta'âm bermes-men.* (143v3KE)
- *esen selâmet*: “sağ salim”, *gâyet sewer erdim saña ısbarladım esen selâmet maña kawuşturgıl.* (58r11KE)
- *ew bark* : “ev bark”, *ewi barkıdın oğlu kızdın takı ne kim katında bar mâl tawardın cümledin, sewüglügrek bolğay.* (77-10NF) (59r13KE)
- *ıwuk keyik*: “geyik”, *yana Cebre'î l kanatın yerge sıgadı, tatlı akar suw belgürdi, bir ıwuk keyikge ilhâm boldı.* (157v6KE)
- *işçi yumuşçı*: “işçi”, *Resülğa Átike işçi yumuşçılar tonın keydürdi.* (187v4-13KE)
- *kadğu emgek*: “elem, sıkıntı”, *keçe kündüz özi yalğuz kadğu emgek yüklenip söz işitmez kâfir ara künde artdı zahmeti.* (22v10KE)
- *kadğu+ hasret+*: “kaygı, endişe”, *menim kadğum hasratım andağ ziyâda boldı.* (242-8NF)
- *kadğuluğ muñluğ*: “sıkıntılı, üzüntülü”, *ögsüzlerge şefkât kulsunlar, kadğuluğ munluğlarka buluşsunlar.* (236v13KE)
- *kap karındaş*: “hısım akraba”, *barıñ Ken'anga Ya'küb yalavaçnı xatunı birle adın kap karındaşnı köçürüp keliñ.* (105r7KE)
- *kap kayaş* : “hısım akraba”, *Kâ'be Qavseynde Burâkın buldı erse râzlaşıp kap kayaşın arturuban koldı.* (181r19KE)
- *karı abuşka*: “yaşlı, ihtiyar”, *bir kün bir karı abuşka bir oğlanı başlap Nühğa keldi.* (23v7KE)
- *kin yıpar* : “güzel koku”, *kin yıparlar burar.*(239r8KE)
- *kork- eymen-*: “korkmak, çekinmek”, *men sizke korka eymenü siz maña korkumdın emân berdiñiz.* (76-14NF)
- *koy kozı* : “koyun kuzu”, *bizler koy kozı yılkı kara katıña çıkar-miz.*(353-17NF) (67v16KE)
- *kul+ karavaş+*: “kul köle”, *Şâm sahrâsında yılm karasın saklağan tört miñ ewlük kulı karavaşı bar erdi.* (328-11NF) (kul karabaş, 193v6KE)
- *kul+ küñ+* : “kul, cariye”, *mâlin tawarın mülkin esbâbın kulın küñin Yüsufğa satıp aşlık kıldılar.* (66v20KE)
- *kuş kurt* : “kuş, böcek”, *meñin közümde öldürginçe men körmedin kuş kurt yesün.*(38r9KE)
- *küçlüg erklig*: “güçlü kuvvetli”, *bizlerdin küçlüg erklig melike-sen, bakğil ne rây körer-sen biz anı kılalıñ.* (148r6KE)
- *küçlüg kavî*: “güçlü kuvvetli”, *ba'zılar küçlüg kavî erdiler Süleymânga boyun sunmas erdiler.* (138r17KE)
- *mâl tawar+*: “mal mülk”, *bu mâl tawarlarını at adakınga takı köksinge eletür-sen.* (70-4NF) (75r7KE)
- *mâl tewe* : “mal, hayvan”, *Nemrüdnuñ kamuğ anbârların, altun kümüşlerin mâl tewelerin dervişlerge sadaka berdi.* (45r6KE)

- *muñ kadğu* : “sıkıntı, üzüntü”, *kaçan muñ kadğuğa mübtelâ bolsalar Mekkege kişi idip kurbân kılur erdiler.* (29v13KE)
- *oğul uşak* : “çocuk çocuk”, *yarağlıg-sen velikin oğul uşakiñ telim turur.* (186r4KE)
- *saw+ söz+* : “söz, konuşma”, *Lûtnuñ bir kimerse birle sözi sawı boldı.* (59r16KE)
- *sıduk yaruk* : “kırık kesik”, *ay eskirmişiñçe karanguluk bolsa Mevlâ ta’ âlâ kökdiñ bir sıduk yaruk idur erdi.* (118v18KE)
- *tawar yilkı* : “hayvan sürüsü”, *olar keñeşdiler tawar yilkı alsa-miz atamız bilgey.* (73r12KE)
- *teñ tuş* : “eşit,denk”, *men tün kün bu kadguda-men teñ tuşımıznu alurğa küçimiz yetmes.* (186v5KE)
- *toğ tofrac* : “toz toprak”, *Ebū Bekr artıña bakdı toğ tofrac kördi.*(220v8KE)
- *toğ toz+* : “toz” *Yūsuf köñli ança birle hoş boldı, toğ toz amrudı.*(74r17KE)
- *uluğ bedük* : “yüce”, *takı zindânga kemişiñ, takı bir uluğ bedük yerde tört tam binâ kılıñ.* (217-4NF)
- *uruğ+ kadaş+* : “akraba, hısım”, *Mekkedede uruğum kadaşım bar,* (48-15NF)
- *yawuz yaman* : “kötü”, *yawuz yaman yoruğğa tuş bolup ölseler mü min ölsünler.* (88r19KE)
- *yılan çıdan* : “yılan çıyan”, *elgim bağlap meni salmañ yaza beriñ, kuduğdağı kuş kurt yılan çıdanlarını korıgay-men.*(70v5KE)
- *yinçke yuwka* : “ince”, *yinçke yuwka tonlar keyip teni öte körünür erdi.* (80v16KE)
- *yoksuz çığay* : “yok yoksul”, *mâlüm kâfirğa bolmasun tep ksuz müsülmân çığaylargâ berdim.* (161v5KE)
- *zişt bi-meze* : “kötü, çirkin”, *Labūzâ inen zişt bi-meze cemâlsız turur.* (337-11NF).

V.2. Zıt Anlıklı İki Sözcükten Oluşan İkillemeler

- *artuk eksük* : “aşağı yukarı, yaklaşık”, *Sâm ölgeli tört miñ yıl bolmış artuk eksük.* (171r17KE)
- *ast üst* : “alt üst”, *Óak ta’âlâni yokaru kuyı astın üstün ilgerü artgaru birle yâd kılsa kâfir bolur.* (211v4KE)
- *ata ana* : “ana baba”, *Óak te’âlâniñ hoşnūdlukı ata ana hoşnūdluğı içinde turur.*(283-8,9NF)
- *ay kün* : “ay güneş”, *bu on bir yulduzlar ay kün birle kök etekinde Yūsufğa secde kıldılar.* (67v5KE)
- *erkek+ tişi+* : “erkek dişi”, *ol tağda erkekli tişili eki arslan yoluktı.* (144r21KE)
- *keçe küñdüz* : “gece gündüz”, *keçe küñdüz özi yalğuz kadğu emgek yüklenip söz işitmez kâfir ara küñde arttı zahmeti.* (22v10KE)
- *kış yay* : “kış yaz”, *Şis ewde oturup iş işler, biz yâbânda kış yay emgenür-miz.* (18r4KE)
- *oğul+ kız+* : “oğul, kız”, *oğlum kızım ehlim kimerseke muhtâc bolmasunlar.* (209-8NF)

- *yawuz yaxşı*: “kötü, iyi”, *bu kün munça halâyık yawuz yaxşı, müémî n kâfir Nüh oğlanlarından tuğdılar.* (27r15KE)
- *yem içim* : “yiyecek içecek”, *eğer Mevlâ bu ağrığdın şifâ berse kayu yem içim maña sewüg turur anı özümke harâm kıldım.* (61v19KE)
- *yer+ kök+* : “yer gök”, *yerni kökni yaratğan Tañrı birle and yâd kılur-men.* (79-12NF) (137v8KE)
- *yokarı kuyı*: “yukarı aşağı”, *Óak ta’âlâni yokaru kuyı astın üstün ilgerü artgaru birle yâd kılrsa kâfir bolur.* (211v4KE)

VI. İkilemelerde Kullanılan Dil Açısından Harezmi Türkçesinde İkilemeler

VI.1. Türkçe + Türkçe Yapısında Olan İkilemeler : Harezmi Türkçesi metinlerinde ikilemenin unsurlarının ikisinin de Türkçe olduğu örneklerin sayısı oldukça fazladır.

- *açığ sücüg* : “acı tatlı”, *Ádemniñ yaşı tamğan yerde ot, yem açığ sücüg dârûlar boldı.* (13r8KE)
- *ağa ini* : “ağabey (büyük erkek kardeş), küçük kardeş”, *tokuz ağa ini Ken ‘ânğa keldiler.* (99r2KE)
- *ağış+ iniş+*: “çıkış, iniş”, *berk yolğa tüşdiler, ağışı inişi telim.* (225v8KE)
- *ağrığ sızlağ*: “ağrı, sızı”, *tün yarımı boldı erse ağrığ sızlağ yok erken evniñ sakfi havâğa köterildi.* (183r18KE)
- *amul tüzün* : “rahat, sakin”, *el-hak amul tüzün kılığ.* (2v3KE)
- *amul tüzün* : “rahat, sakin”, *El-hak amul tüzün kılığ.* (2v3KE)
- *ar- aç-* : “bitkin, yorgun, aç” *ol keçe tañ atkunça yügürdi, kabarğanlar şişti, yarıldı, arıp açıp bir kende kirdi.* (143v2KE)
- *arığ sılığ* : “temiz, pak”, *hây Eymene ol arığ sılığ turur.* (183v6KE)
- *arığsız sasığ*: “kirli, pis”, *eñ soñı itler öler kalur arığsız sasığ et.* (238v7KE)
- *artuk eksük*: “aşağı yukarı, yaklaşık olarak”, *Sâm ölgeli tört miñ yıl bolmuş artuk eksük.* (171r17KE)
- *ast+ üst+* : “alt üst” *Óak ta’âlâni yokaru kuyı astın üstün ilgerü arıgaru birle yâd kılrsa kâfir bolur.* (211v4KE)
- *aş boğuz+* : “yiyecek”, *Ümmühâni utru çıkdı, ağırladı öyige kigürdi aş boğuz keltürdi.* (218v19KE)
- *aş etmek* : “yemek, ekmek”, *oğul kızğa aş etmek atası bolmasunlar.* (236v11KE)
- *aşlık tariğ* : “buğday zahire”, *aşlık tariğ bolmuşda yegü çaklığ tögdürür erdi.* (92v10KE)
- *at+ çav+* : “isim, nam, ün”, *kamuğları erdemlerin körgüzdiler, atları çavları yadıldı.* (107v18KE)
- *awunça koldaş*: “arkadaş dost”, *İlâhî sen bilür-sen maña awunça koldaş erdi, gâyet sewer erdim.* (58r10KE)
- *ay kün* : “ay güneş”, *bu on bir yılduzlar ay kün birle kök etekinde Yüsufğa secde kıldılar.* (67v5KE)

- *bay+ çığay+*: "zengin, fakir", *Mısr eliniñ bayı çığayı, erkegi tişisi kim satgın algüğa kim nezzâreğa yığıldılar.* (75r10KE)
- *boş eyesiz*: "başı boş, sahipsiz", *Yâ Resûla'llâh olar yığılmasdın burun bargül, yılkı karaları boş eyesiz kalıp turur.* (228r1KE)
- *büken+ bağursuk+*: "bağırsak", *ol mel'ün teweniñ necâsatlıg bükenlerini bağursuklarını cümlesini Peyğâmbar 'as. üzesiñe kemişti.* (12-4NF)
- *edgü+ arıg+*: "saf, temiz, iyi", *edgüleri arıgları ol yarlıgıñı bitiyürdiler.* (117r13KE)
- *el kün+*: "yabancı, el gün", *eger kızını bermez erse men barıp el küñin bozar-men.* (63v3KE)
- *er kişi*: "kişi", *erim evde yok, er kişi yokında ta'âm bermes-men.* (143v3KE)
- *erkek+ tişi+*: "erkek dişi", *ol tağda erkekli tişili eki arslan yoluktı* (144r21 KE)
- *eş koldaş*: "eş, arkadaş", *bu küñki yaman eş koldaşlar tañla barçası düşmen bolğusı.* (195v21KE)
- *eş koldaş*: "eş, arkadaş", *bu küñki yaman eş koldaşlar tañla barçası düşmen bolğusı.* (195v21KE)
- *et+ ten+*: "ten, vücut, beden", *telim yıllar keçti, etim tenim süñüküm çüridi, toprak boldı.* (171r21KE)
- *ıwuk keyik*: "geyik" *yana Cebre'il kanatın yerge sıgadı, tatlı akar suw belgürdi, bir ıwuk keyikge ilhâm boldı.* (157v6KE)
- *ilmek tügün*: "dügüm", *yeşti tügünni ilmek tügün öndime tügün.* (19-4ME)
- *işçi yumuşçı*: "işçi, hizmetçi" *Resûlğa 'Átike işçi yumuşçılar tonın keydürdi.* (187v4-13KE)
- *kadğu emgek*: "elem, sıkıntı", *keçe küñdüz özi yalguz kadğu emgek yüklenip söz işitmez kâfir ara küñde artdı zahmeti.* (22v10KE)
- *karı abuşka*: "yaşlı, ihtiyar" *Nühnuñ ewlügi kâfir erdi, bir küñ bir karı abuşka bir oğlanı başlap Nühğa keldi.* (23v7KE)
- *katış karış*: "karışmak", *katış karış yak yavukluk ortak boldılar.* (139-1ME)
- *kayış kamçı*: "kamçı", *ol kayış kamçı birle benim uçamka urdıñız yawlak ağrıdı.* (235v16KE)
- *keçe küñdüz*: "gece gündüz", *keçe küñdüz özi yalguz kadğu emgek yüklenip söz işitmez kâfir ara küñde artdı zahmeti.* (22v10KE)
- *keme sıçkan*: "fare", *ol katre suw balıklargâ tegdi balıklar tirildiler sekrip teñizge tüşdiler keme sıçkan inge kirgen teg.* (129v4KE)
- *kış yay*: "kış yaz", *Şis ewde oturup iş işler, biz yâbânda kış yay emgenür-miz.* (18r4KE)
- *kin yıpar*: "güzel koku", *Resül 'aleyhi's-selâmniñ tuşı tuşında orun urdı, kin yıparlar burar.* (239r8KE)
- *kol+ but+*: "kol bacak", *ol melek öâlim erdi, kolın burnın kulakın butın kesti men anı oñaltdım.* (131r9KE)
- *koy kozı*: "koyun kuzu", *bizler koy kozı yılkı kara katınga çıkar-miz.* (353-17NF) (67v16KE)

- *kul karavaş-karabaş*: "kul köle", *men saña kelmişde altun kümüş mâl esbâb kul karabaşdın başka kırk miñ altun hâvan berdim.* (328-11NF) (kul karabaş, 193v6KE)
- *kul+ karavaş+*: "kul köle", *tört miñ ewlük kulı karavaşı bar erdi.*(328-11NF) (kul karabaş, 193v6KE)
- *kul+ küñ+* : "kul, cariye" *Mısr xalkı yeti yıl kahtlık birle mübtelâ boldılar, mâlin tawarın mülkin esbâbın kılın küñin Yūsufğa satıp aşlık aldılar.* (66v20KE)
- *kuş kurt* : "kuş, böcek", *Nemrüddın korkmuşda eltip tağ ünürinde kızledi, toyak süt berdi, meniñ közüimde öldürginçe men körmedin kuş kurt yesün tedi.* (38r9KE)
- *küç+ erk+* : "güçlü kuvvetli", *bizlerdin küçlüg erklig melike-sen.* (148r6KE)
- *muñ kadğu* : "sıkıntı, üzüntü", *kaçan muñ kadğuğa mübtelâ bolsalar Mekkege kişi idip kurbân kılur erdiler.* (29v13KE)
- *oğul uşak* : "çoluk çocuk", *yarağlıg-sen velikin oğul uşakıñ telim turur .* (186r4KE)
- *ot yalıñ* : "ateş, alev", *tüşimde körer-men ot yalıñ içinde turur.* (18-8NF)
- *ot+ köz+* : "ateş kor", *eliglerinde xurmâ yıgaçınıñ otın közdin turukrak, kızıl yâkütđin arıgrak katıg ün birle ayturlar.* (121r14KE)
- *san+ sakış+*: "sayı, miktar", *ol zamân havâda sansız sakışsız kuşlar köründi.* (180r19KE)
- *saw+ söz+* : "söz", *İbrâhîm 'aleyhi's-selâm bir keçe tüş kördi Lütnuñ bir kimerse birle sözi sawı boldı tep yarındası yol başında oturup haber sordı.* (59r16KE)
- *sıgıt inçik yığı*: "ah vah etmek, ağlayıp inlemek", *tiñleyü turdum tükel yaş ün sıgıt inçik yığı,* (238v4KE)
- *silig arıg* : "temiz, pak", *silig arıg hadd-i safâ.* (2v3KE)
- *tapuğçı yumuşçı*: "hizmetçi", *bizge niçe bakar-sen, biz kamuğ tapuğçı yumuşçılar-miz.* (183r21KE)
- *tawar yılık* : "hayvan sürüsü", *olar keñşidiler tawar yılık alsa-miz atamız bilgey.* (73r12KE)
- *teñ tuş* : "eşit,denk", *men tün kün bu kadğuda-men teñ tuşımıznu alurğa küçimiz yetmes.* (186v5KE)
- *toğ toprak* : "toz toprak", *Ebū Bekr artıña bakdı, toğ toprak kördi.*(220v8KE)
- *toğ toz+* : "toz toprak", *Yūsuf köñli ança xoş boldı, toğ toz amruldı, cehân yarudı.* (74r17KE)
- *tün kün* : "gece gündüz" (59-8NF) (18v12KE), *köñül birle tün kün tilek bu kerek, İdl hazretinde bu kul n'itse yig* (176/2 MM)
- *uluğ bedük* : "yüce", *takı zindânga kemişiñ, takı bir uluğ bedük yerde dört tam binâ kılıñ.*(217-4NF)
- *uruğ+ kadaş+*: "akraba, hısım", *veli kin Mekkede uruğum kadaşım bar.* (48-15NF)
- *uruş kiriş* : "kavga dövüş", *Yâ takı ekki musulmân arasında gammâzlık kılıp uruş kiriş üküş fitneler koparurlar.*(67-10NF)
- *yak yawuk* : "eş dost" (26-15NF), *yak yawuklıknu yakın keltürdi.*(60-5ME)

- *yarık yışik ~yaşik*: "zırh, miğfer", *Peygâmbar 'as. arkasında yarık yaşik üze tururlar.* (45-8NF) (133r7,9KE)
- *yawuz yaman*: "kötü", *yawuz yaman yoruğğa tuş bolup ölseler mü'min ölsünler.* (88r19KE)
- *yawuz yaxşı* : "kötü, iyi", *bu kün munça xalâyık yawuz yaxşı, müémin kâfir Nüh oğlanlarından tuğdılar.* (27r15KE)
- *yegü içgü* : "yiyecek içecek" *Ey Muhammed biz xazene kola turur-biz yegü içgü bulmaz-miz.* (227v9KE)
- *yem içim* : "yiyecek içecek", *eger Mevlâ bu ağırdın şifâ berse kayu yem içim maña sewüg turur anı özümke harâm kıldım.* (61v19KE)
- *yer suw+* : "yeryüzü"⁷, *âbdân kıldı yer suvnu kapsadı anı Tañrı rahmeti birle.* (169-7ME)
- *yer yurt+* : "yer yurt", *seniñ mahabbatında xatunlarını, oğul kızlarını, yer yurtlarını salıp Mekkedin Medîneke hicret kılğan muhâcirlar içgeyler.* (63-8NF) (49r2KE)
- *yer+ kök+* : "yer gök", *yerni kökni yaratğan Tañrı birle and yâd kılur-men.* (79-12NF) (137v8KE)
- *yer+ kök+* : "yer gök", *üstün baktım erse körer-men bir yerli kökli arasında bir uluğ taht urulmuş.* (9-7NF)
- *yıg+ çoğ+* : "gürültü, patırtı", *yıgı çoğı sahâbelerdin ôâhir boldı.* (236r3KE)
- *yıgı çoğı* : "ağlayıp, inlemek", *yıgı çoğı sahâbelerdin ôâhir boldı.* (236r3KE)
- *yıgı sıgıt* : "ağlayıp, inlemek", *yıgı sıgıt kopardılar.* (242v3KE)
- *yılan çıdan* : "yılan çıyan", *elgim bağlap meni salmañ yaza beriñ, kuduğdağı kuş kurt yılan çıdanlarını korıgay-men.* (70v5KE)
- *yıpar yıd* : "koku, misk" *kin tüzer kindik yıpar yıd yıdlanur yâbân yazı,* (68r20KE)
- *yinçke yuwka* : "ince", *yinçke yuwka tonlar keyip teni öte körünür erdi.* (80v16KE)
- *yoksız çığay* : "fakir yoksul", *Benî İsrâ'ilde bir kurtkanıñ ögsüz oğlı bar erdi, yawlak yoksız çığay ammâ anasığa yawlak tapuğsak erdi.* (128r18KE)
- *yoksuz çığay* : "yok yoksul", *mâlim kâfirğa bolmasun tep yoksuz müsülmân çığaylarğa berdim.* (161v5KE)

VI.2. Türkçe +Arapça (Arapça+Türkçe) Yapısında Olan İkilimler

- *'alâmet belgü+*: "iz, nişan belirti", *uç yolu ün kılğanı üç 'alâmet belgüsü turur.* (35v20KE)
- *'aziz arığ* : "yüce, temiz", *mundağ 'aziz arığ başını peygâmbertliğe kabül kılmadılar.* (208r3KE)
- *açlık kahtlık* : "açlık, kıtlık", *Resül 'aleyhi's-selâm Uhud harbindin yandı erse kâfirlerğa açlık kahtlık du'âsın kıldı.* (225r1KE)

⁷ N. Yüce Mukaddimetü'l-Edeb'te bu kelimenin anlamını "mal mülk, tarla "olarak vermektedir. Bizce kelimenin anlamı "yeryüzü" şeklinde olmalıdır. Eski Türkçede yer-sub/v " yeryüzü " demektir, yer kelimesi ise belirli bir yere işaret eder. Bu konuda bakınız, Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, s.19.

- *arığ helâl* : “temiz, helal”, *andağ erse anı kim buluñ kıldıñız arığ helâl turur.* (117-4NF)(263-11NF)
- *aş ta'âm* : "yiyecek", *xalâyık Yūsufnıñ cemâlin körüp aş ta'âmı unutdılar.* (93r13KE)
- *atlâs ağı* : "ipek kumaş", *Ne eren toprak astın keñ cihânga sığmağan ; tar lahid içre yaturlar yörgeñip atlâs ağı.* (238v8KE)
- *atlâs+ çuz+* : "ipekli kumaş", *tonadım türlüg yığardın Rûm Òtây atlâs çuzı.* (249v6KE)
- *bilge+ hakim+* : "bilgili", *Nemrûd bilgelerni hakimlerni yığdurdı.* (42v6KE)
- *esen selâmet* : “sağ salim”, *gâyet sewer erdim saña ısbarladım, esen selâmet maña kawuşturgıl.* (58r11KE)
- *kadğu+ hasrat+* : “kaygı, endişe”, *on miñ kişi ta'ziyat tegürü kelgey erdiler takı benim kadğum hasratım andağ ziyâda boldı.* (242-8NF)
- *körk+ cemâl+* : "güzel", *melik İbrâhîmni kördi, körklüg cemâllig, ağırladı, yanında orun berdi.* (45v1KE)
- *kuruğ xâli* : "kuru, boş", *heç neerse bermediler erse kuruğ xâli elig birle keldi.* (331-15NF)
- *küç+ heybet+* : “güç, azamet”, *bu Semdün bir dîv erdi, korkunç küçlüg, heybetlig, Süleymânga boyun sunmas erdi.* (139v17KE)
- *küçlüg kavi* : “güçlü kuvvetli”, *ba'zılar küçlüg kavi erdiler,* (138r17KE)
- *mâl tawar+* : "mal mülk", *bu mâl tawarlarını at adakınga takı köksinge eletür-sen.* (70-4NF) (75r7KE)
- *mâl tewe* : “mal, hayvan”, *Nemrûdnuñ kamuğ anbârların, altun kümüşlerin mâl tewelerin dervişlerge sadaka berdi.* (45r6KE)
- *mürsel yalavaç* : “peygamber”, *Beni İsrâ'ilde ulğardı mengü suvın içip tirig kaldı, ammâ İlyâs mürsel yalavaç turur.* (160r4KE)
- *şerik ortak* : "ortak", *takı seni ol Tañrınıñ dî ni üze ünder-men kim bir u bar turur, takı añar şerî k ortak yok turur.* (78-17NF)
- *tetik 'akıllıg* : “zeki, akıllı”, *bir tetig 'akıllıg kızı bar erdi.* (231r15KE)
- *xat bitig⁸* : “yazı, mektup”, *aydılar: xat bitig berür-miz.* (73r18KE)
- *yarağ esbâb+* : “hazırlık, teçizat”, *üçünçi yıl ew yarağ esbâbın berip aldılar.* (93r2KE)
- *yarağ+ kudret+* : "güç, kuvvet", *bu arada izârı şeşildi takı ekki elgi bağıg erdi izârını bağlamak yarağı kudratı bolmadı.* (226-7NF)
- *yıpar 'anber* : "misk, anber", *kaçan Süleymân ol köşkge ağar bolsa yıpar 'anber saçar erdiler.* (141r1KE)
- *yorumçı müneccim* : “müneccim”, *tañdası yorumçı müneccimlerni kâhinlerni yığıp sordı.* (38r2KE)

⁸ Çinceden dilimize Eski Türkçe döneminde geçmiş olan *bitig* kelimesi Türkçe ikilemelerin içinde değerlendirilmiştir.

VI.3. Türkçe + Farsça (Farsça+Türkçe) Yapısında Olan İkilemeler

- *arığ pâk+* : “temiz, arı”, *mülkinge noxsân yok takı kerekmez sıfatlardan arığ pâk turur.* (78-16NF) (41v5KE)
- *bağ borlak*⁹ : “bağ, bostan”, *bu vilâyetde bâğ borlak, ni’met vâfir erdi* (57r1KE)
- *bal şeker* : “bal,şeker”, *ol iriniñ tatıgında kayda yetsüñ bal şeker.* (77r17KE)
- *câme böz* : “elbise” , *beş kümüş yarmak, bir câme böz ol balık birle Süleymânga berdiler.* (144r15,16KE)
- *ceng sapınç*: “kavga, dövüş”, *erñek birle taş tüzge salmak , ceng sapınç urmak, koçkar uruşturmak.*(57v10KE)
- *et+ ten+* : “beden, vücut”, *adakımğa kişen urdular, yinçüklerim yoğun kişende şişdi, nâzük etim tenim katıg iñirçakda yençildi.* (74r8KE)
- *kadğu+bezmân*: “tasalı, üzgün”, *takı sol yanınğa bakar kadğuluğ bezmân bolup yığlar.* (53-13 NF)
- *müzd yarmak* : “ücret, karşılık”, *maña rahm kılıp mindürgil müzd yarmak bereyin.* (128v10KE)
- *yâbân yazı* : “kır, çöl sahra”, *kin tüzzer kindik yıpar yıdlanur yaban yazı* (68r20KE)
- *yawlak katıg düşvâr*: “zor, güç”, *bu söz Mûsîğa yawlak katıg düşvâr keldi.* (122r8KE)
- *yinçü gevher*: “inci, mücevher”, *Sâmiri ne kim gevher yinçü bar erdi kizledi.* (126r7KE)

VI.4. Arapça+Farsça (Farsça+Arapça) Yapısında Olan İkilemeler: Türk diline girmiş Arapça ve Farsça kelimelerle yapılan ikilemelerde araya “ve” bağlacı veya izafet girmektedir. Bu konuya araştırmacılar da değinmişlerdir. Saadet Çağatay “Uygurcada Hendiadyoinler” başlıklı yazısında “*Eski Osmanlıca metinlerinden görüldüğü üzere hendiadyoinlerin bir kısmı daha o zaman kendi karakterini kaybetmeğe başlamıştır. Aynı manada olan iki kelime yanyana geldiği halde aralarına “ve” raptı yahut izafet girmektedir. Mesela “Kalila ve Dimna”, assılları ve faydaları, yarak ve alet, hased ve günülemedi, suçsuz ve günahsız*” açıklama ve örneklerini vermektedir.¹⁰ Karl Foy da bu konuya dikkati çekmiş “*Studien zur Osmanischen Syntax*” adlı yazısında *namâz ü niyâz, şan ü şöret* gibi Arapça ve Farsça sözcüklerle kurulan ikilemelerin bir listesini vermiştir.¹¹ Vecihe Hatipoğlu bu şekilde bağlaçla kullanılan ikilemeler için “*Eski Osmanlıca döneminde özellikle düz yazıda ikilemelerin çoğunun ya yabancı sözcükten ya da bir Türkçe ve bir yabancı sözcükten kurulduğu görülür, çok defa da araya “ve” bağlacı getirilir. Kabusname’de “af kıl yarlığa” gibi ikilemeye benzer biçimlerle birlikte “düzenin ve tertibin” “nizam ve düzgün” “öğütten ve nasihatten” gibi bağlaçlı tamlamalara daha çok rastlanmaktadır. Kelile ve Dimne gibi bir yapıda da, bugün bazı yazılarda görüldüğü biçimde, sözcüklerin eskisi ve yenisi ikileme özentisi gibi kullanılmaktadır: “otı ve ilacı”, firak ve ayrılmak” gibi.*¹² açıklamalarını veren Hatipoğlu *Bağlaçlı İkilemeler* başlığı altında ele aldığı ikilemelerin aynı sözcüğün tekrarıyla kurulması gerektiğini (örneğin) yapılar görülmektedir. Ancak bu yapının ikileme sayılıp sayılmayacağı konusundaki tartışmalara başka bir yönden dikkatleri çekerek yaklaşmak istiyoruz. Harezmi Türkçesi metinlerinde aynı veya yakın anlamlı kelimelerin hem bağlaçlı veya izafet ekli hem de bağlaçsız ve izafetsiz kullanılmış örneklerine rastlanmıştır. Örneğin *cemâd ve cânsız* (217-1NF) veya *cemâd cansız* (216-14NF); *asl u neseb* (191v1KE) veya *asl+ nesl+* (187v11KE) *mekr ü hile* (244r1KE) (40-14NF) veya aynı anlamda *mekr+ keyd+* (84v10KE) gibi. Görüldüğü üzere buradaki bağlaç ve izafetler ikilemenin yapısında

⁹ borlak “üzüm bağı” krş KE Dizin s.133.

¹⁰ Saadet Çağatay, *age.*, s.31.

¹¹ Karl Foy, “*Studien zur Osmanischen Syntax*”, *MSOS 1899 Jg.II*, s.105-136.

¹² Vecihe Hatipoğlu, *age.*, s. 78-79.

herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Ayrıca bugün Türkiye Türkçesinde bağlaçsız olarak kullandığımız *hazır nazır ol-* “hazır olmak” anlamındaki ikilemenin de yine Harezmi Türkçesi metinlerinde *hazır takı nazır* (431-4NF) şeklinde *takı* bağlacıyla kullanıldığını görüyoruz. Zamanla bu bağlaç aşınmış ve bağlaçsız şekli kullanılmaya devam etmiştir. Bu örneklerdeki bağlaçlar bağlama fonksiyonu ile değil sadece pekiştirme fonksiyonuyla kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Arapça ve Farsça kelimelerin birbirine bağlanması için kullanılan izafet ve bağlaçların eğer pekiştirme fonksiyonunda kullanılmış iseler ikileme teşkiline engel oluşturmayacağını söyleyebiliriz.

- *cemâd cânsız* : “taş gibi, cansız”, *munuñ teg cemâd cânsızka neteg secde kılursız?* (216-14NF)
- *kîne hased* : “kin, düşmanlık, kıskançlık”, *köñüllerinde kîne hased bolmağay.* (65-14NF)
- *pârsâ zâhid* : “sofu, dindar”, *bir pârsâ zâhid bar erdi.* (295-6NF)
- *pend ü nasihat*: “öğüt, nasihat”, *pend ü nasihat, ey müsülmânlar yamanlar birle koldaşlık kılmañ.* (195v20KE)

VI.5. Arapça+Arapça Yapısında Olan İkilemeler: Bu yapıyla kurulmuş ikilemelerde de bağlaç ve izafete rastlanmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde *gelir gider*, *alım satım* şekilleri bağlaçsız olarak kullanılmaktadır. Harezmi Türkçesinin bir yazım geleneği olarak aynı anlamı karşılayan Arapça ikilemeler bağlaçlı olarak kullanılmıştır. Hatta *bay u şirâ* örneğinde ikilemenin Türkçe açıklaması yine ikilemeli olarak *almak satmak* olarak verilmektedir. Bu örneklerin de ikileme olarak incelenmesi gereklidir. Çünkü buradaki bağlaç ve izafet anlama herhangi bir farklılık katmamış, pekiştirme aracı olarak kullanılmıştır.

- *‘âm xalk+* : “topluluk, halk, ahali”, *evvel yolu ‘âm xalkı keldi.* (114r19KE)
- *bay’ u şirâ’+:* “alım satım”, *eger kişi ticârat kılmak tilese bay’ u şirâ’nı ya’ni almak satmak ahkâmını takı bilmek kerek* (230-11NF)
- *cum’a ve cemâ’at* : “topluluk”, *tilâvet-i Qur’ân anıñ, cum’a ve cemâ’at anıñ..*(189v4KE)
- *dahl ve xarc* : “gelir gider”, *menim xâtırımka andağ tüşti kim beytü’l-mâlnı sizke bildürsem, dahl ve xarc siziñ ‘ameliñiz birle bolsa..*(186-10NF)
- *derece+ makâm+:* “rütbe, mertebe”, *men andağ sakınur erdim kim cümle peygâmbarlardıñ benim derecem makâmum yükey tep takı ‘ümmetim üküş tep.* (55-13NF)
- *devât kalem* : “divit kalem”, *üküş yığladı devât kalem alıp xat yazdı.* (99r8KE)
- *enbiyâ mürsel*: “peygamber”, *körseyür erdi cemâlin enbiyâ mürsel kamuğ.* (181r20KE)
- *evvel+ âxir+:* “öncekiler, sonrakiler”, *yarın kıyâmet kün ‘Arafât yerinde xalk evvelin âxirin arasında mü’minni fazihat kılmasa ne ‘aceb bolęay?* (15r10KE)
- *ferş+ ‘arş+:* “yer gök”, *ferşdin ‘arşka tegi yeter adımı.* (238r19KE)
- *kâhin+ müneccim+:* “gayipten haber verme iddiasında olan”, *kâhinler müneccimler bu zamânda çıkęusı tep aytur erdiler.* (182v9KE)
- *keyd+ mekr+:* “hile, aldatma”, *tişiler keydi mekri uluğ turur.* (84v10KE)
- *mâl mülk* : “mal mülk”, *mâl mülk kamuğ Resûlniñ boldı.* (193r18KE)
- *sabr+ karâr+:* “sabır, tahammül”, *bir sâ’at munı körmesem sabrum karârım keter divâna teg bolur-men.* (360-5NF)

- *sefer+ hazar+*: “savaş barış”, *yâ Ebâ Bekr kamuğ vaktde seniñ bizge edgülikiñ tegdi, telim haklar biziñ üze vâcib kıldıñ, seferde hazarda.* (193r10KE)
- *tedbir hîle* : “hile, al”, *Süleymân aydı : bir tedbir hîle kılıñ.* (142r19KE)

VI.6. Farsça +Farsça Yapısında Olan İkilemeler: Unsurlarını ikisinin de Farsça olduğu ikilemeler Harezmi Türkçesi metinlerinde oldukça seyrek olarak karşımıza çıkmaktadır.

- *dîv perî* : “dev perî”, *mendin kitgil tirig bar hiç xalk âdemî, dîv perî saña yavumasun.* (127r7KE)
- *nîst ü nâ-bûd* : “yok, vücutsuz”, *Fir'avnu deryâğa ğark kıldım, nîst ü nâ-bûd kıldım.* (207r4KE)
- *zişt be-meze* : “kötü, çirkin”, *Hâbilniñ karındaşı Labûzâ inen zişt be-meze cemâlsız turur.* (337-11NF)

Görüldüğü üzere Harezmi Türkçesi metinlerinde de Türkçenin bu zengin anlatım gücünden, *ikilemelerden* yararlanmıştıdır. Harezmi Türkçesi metinlerinde kullanılan ikilemeler daha çok pekiştirme amaçlıdır. Arapça ve Farsça sözcüklerle yakın anlamdaki Türkçe sözcüklerin birarada kullanıldığı ikileme türleri de oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Burada incelediğimiz Harezmi Türkçesi metinlerinin dinî ağırlıklı olmasının etkisi büyüktür. Harezmi Türkçesi metinlerinde bağlaçlı ve izafetli bazı örneklerin ikileme başlığı altında değerlendirilebileceğini, çünkü bağlaçlı ve izafetli şekillerin yanında bağlaçsız ve izafetsiz şekillerinin de kullanılabildiğini tespit ettik. Bu kullanımda bağlaç ve izafetler asıl görevleri dışında sadece pekiştirme fonksiyonu ile kullanılmakta, ikilemenin oluşumuna bir engel oluşturmamaktadırlar.

KISALTMALAR

- KE : Kısasü'l-Enbiyâ
- ME : Mukaddimetü'l Edeb
- MM : Mu'inü'l- Mürid
- NF : Nehcü'l-Ferâdis

KAYNAKLAR

- 📖 Ağakay, Mehmet Ali, (1953a), “ İkizlemeler Üzerine”, Türk Dili, CII, sayı 16, s. 189-191.
- 📖 Ağakay, Mehmet Ali, (1953b), “ İkizlemeler Üzerine”, Türk Dili, CII, sayı 17, s. 268-271.
- 📖 Ata, Aysu, (1997a), *Kısasü'l-Enbiyâ, I* (Giriş-Metin-İnceleme), TDK Yayınları, Ankara.
- 📖 Ata, Aysu, (1997b), *Kısasü'l-Enbiyâ, II* (Dizin-Sözlük), TDK Yayınları, Ankara.
- 📖 Ata, Aysu, (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III* (Dizin Sözlük), TDK Yayınları Ankara.
- 📖 Atabay, N., Kutluk, N., Özel, S., (1990), *Sözcük Türleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- 📖 Atalay, Besim, (1985-1986), *Divânü Lugat-it-Türk Tercemesi, I-III*, TDK Yayınları, Ankara.
- 📖 Atalay, Besim, (1985-1986), *Divânü Lugat-it Türk Dizini IV*, TDK Yayınları, Ankara.
- 📖 Clauson, Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century Turkish*, G. Clauson, Oxford University Pres.
- 📖 Çağatay, Saadet, (1978), *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara
- 📖 Eckmann, Janos, (1996), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yayımlayan: Osman Fikri Sertkaya), Ankara, TDK, yayınları.
- 📖 Eckmann, Janos, (1995) *Nehcü'l-Ferâdis (I-Metin II. Tıbbıbasım)* (Yayımlayanlar; Semih Tezcan-Hamza Zülfikar) Ankara, TDK Yayınları.
- 📖 Eren, Hasan, (1949), “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.III, s.429-447.
- 📖 Esin, Emel (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul. Kabalıcı Yayınları.
- 📖 Foy, Karl (1899), “Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hendiadyoin und die Wortfolge ana baba Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen” *MSOS*, CII, Berlin, s.105-136.
- 📖 Hacıeminoğlu, Necmettin, (1998), *Harezmi Türkçesi Grameri*, Ankara.
- 📖 Hatipoğlu, Vecihe, (1981), *Türk Dilinde İkileme*, Ankara, TDK Yayınları.
- 📖 Hatipoğlu, Vecihe, (1982), *Dilbilgisi terimleri Sözlüğü*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- 📖 Karamanlioğlu, Ali Fehmi, (1945) “Nehcü'l-Ferâdis'e Dair”, *Türk Dili IV*, Sayı 45, s.556-558.
- 📖 Karamanlioğlu, Ali Fehmi, (1968) “Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri I”, *TDE Dergisi*, C. XVI, s.55-72 .
- 📖 Karamanlioğlu, Ali Fehmi, (1969a) “Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri II”, *TDE Dergisi*, C.XVII, s.33-56.

- 📖 Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, (1969b) “Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri III”, *TDE Dergisi*, C.. XVII, s.57-80.
- 📖 Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, (1971) “Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri IV”, *TDE Dergisi* C.XIX, s.145-170.
- 📖 Toparlı, Recep, (1987), *Harezmi Türkçesi*, Erzurum, Atatürk Üni. Fen-Edeb. Fak. Yayınları.
- 📖 Toparlı, Recep (1988), *Mu'inü'l-Mürîd*, Erzurum, Atatürk Üni. Fen-Edeb. Fak. Yayınları.
- 📖 Tuna, Osman Nedim, (1948), “Türkçede Tekrarlar –I-”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C III, s.429-447.
- 📖 Tuna, Osman Nedim (1950), “Türkçede Tekrarlar –II-”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C IV, s.35-82.
- 📖 Yüce, Nuri, (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara, TDK Yayınları.